

ALMAN-OSMANLI SAĞLIK MİSYONU* MUTTALİP ŞİMŞEK**

ÖZ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra Alman Kızılhaçı (Das Deutsche Rote Kreuz) ve Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu (Deutsch-Osmanische Sanitätsmission) gibi kuruluşlar Osmanlı cephelelerinde mücadele eden Alman askerlerine sağlık hizmeti sağlamak amacıyla İstanbul, Gelibolu, Bağdat ve Tekirdağ vd. bölgelerde askerî hastaneler açmışlardı. Bu kuruluşlar aynı zamanda Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ve Sahra Sıhhiye Müfettişliğinin savaş esnasında yürüttüğü sağlık çalışmalarına da yardımcı olmuşlar; özellikle yaralı Türk askerlerinin sağlık birimlerine sevk ve tedavilerinde Türk sağlık heyetlerine destek vererek onların yüklerini hafifletmeye çalışmışlardı. Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu 1915 yılının Nisan-Kasım ayları arasında, yani Çanakkale'de kara muharebelerinin en yoğun geçtiği süreçte, İstanbul Zeynep Kamil Hastanesi ile Tekirdağ'da oluşturulan Alman Askerî Hastanesinde Gelibolu'dan gelen yaralı Alman ve Türk askerlerinin tedavileriyle ilgilenerek önemli bir sağlık hizmetinde bulunmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak Alman-Osmanlı Sağlık Misyonunun Alman ordusunda görev yapan Yüzbaşı Fritz Trützscher von Falkenstein tarafından 1915 yılının başlarında hangi şartlar altında kurulduğu, Misyonun çalışmaları için gerekli olan kaynağın nasıl temin edildiği ve İstanbul'a gidecek ekibin kimlerden oluşturulduğu izah edilecek; daha sonra İstanbul Zeynep Kamil Hastanesinin Sahra Sıhhiye İdaresinden teslim alınarak çalışmaların başlaması, Tekirdağ Alman Askerî Hastanesinin kuruluş süreci ve her iki hastanede yürütülen sağlık faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Son olarak

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., Millî Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), Konya/TÜRKİYE, mutsimsek@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1184-2345

MUTTALİP ŞİMŞEK

Ekim (1915) ayından itibaren misyon içerisinde yaŐanan sorunlar ve her iki hastanenin Kasım ayı ortalarında kapatılması gibi hususlar, Alman ve Osmanlı arşiv belgeleri iŐıĐında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Birinci Dünya Savaşı, Fritz Trützscher von Falkenstein, Osmanlı Devleti, Tekirdağ Alman Askeri Hastanesi, Zeynep Kamil Alman Askeri Hastanesi.

GERMAN-OTTOMAN HEALTHCARE MISSION

ABSTRACT

After the Ottoman Empire entered the First World War, organizations such as the German Red Cross (Das Deutsche Rote Kreuz) and the German-Ottoman Healthcare Mission (Deutsch-Osmanische Sanitätsmission) opened military hospitals in areas such as Istanbul, Gallipoli, Baghdad, and Tekirdag etc. to provide healthcare services to German soldiers fighting on the Ottoman fronts. These organizations also helped with the healthcare activities carried out by the Ottoman Red Crescent Society, Ministry of War Health Department and Field Medical Inspectorate during the war; they tried to reduce their works by supporting Turkish healthcare personnel, especially in the referral and treatment of injured Turkish soldiers to health units. The German-Ottoman Healthcare Mission served an important healthcare service by dealing with the treatment of injured German and Turkish soldiers from Gallipoli at Istanbul Zeynep Kamil Hospital and German Military Hospital established in Tekirdag, between April and November of 1915, that is, during the most intense period of land battles in Gallipoli.

In this study firstly, it will be explained that under which conditions the German-Ottoman Healthcare Mission in early 1915 was founded by Captain Fritz von Trützschler-Falkenstein, who served in the German army, how the resource required for the mission's activities was created and from whom the team going to Istanbul was formed; afterwards, information will be given about the start of the works after the delivery of the Istanbul Zeynep Kamil Hospital from the Field Medical Administration, the establishment process of the Tekirdag German Military Hospital and the health activities carried out in both hospitals. Finally, the issues experienced in the mission since October (1915) and the closure of both hospitals in mid-November will be evaluated in the light of the German and Ottoman archive documents.

Keywords: Fritz Trützschler von Falkenstein, Germany, Rodosto German Military Hospital, The First World War, The Ottoman Empire, Zeynep Kamil German Military Hospital.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan sonra ordunun yeniden organize edilmesi için Almanya'dan askerî bir misyon oluşturulması yönünde talepte bulunmuştu. Yürütülen istişareler neticesinde Osmanlı ve Alman idarecileri arasında 14 Aralık 1913 tarihinde varılan antlaşma ile Liman von Sanders başkanlığında “Askerî Misyon (Militärmission)”¹un kurulması kararı alındı². Misyonun teşkili ve hazırlıkların tamamlanmasının ardından Liman von Sanders ve ekibi İstanbul'a gelip çalışmalara başladı. Ancak, 1 Ağustos'ta Almanya'nın harbe girmesi üzerine askerî misyondaki subayların ülkelerine geri dönmesi gündeme gelince iki devlet arasında imzalanan gizli ittifak antlaşmasına (2 Ağustos 1914) ek bir pasaj eklendi ve askerî misyonun görevine devam etmesi kararı alındı³.

Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte Almanya gizli antlaşma uyarınca taahhüt ettiği askerî uzman, silah ve demiryolu yapım ekiplerini Osmanlı topraklarına göndermeye başladı. Bunun yanında Almanya, Osmanlı cephelerinde mücadele edecek Alman subay ve askerlerine sağlık hizmeti vermek amacıyla yüzlerce sağlık personelini de göndereceğini duyurmuştu ki, Osmanlı topraklarındaki sağlık çalışmalarını işte bu Alman Askerî Misyonu koordine edecekti. Savaşın ilk yılında Osmanlı topraklarındaki Alman sağlık çalışmaları sadece gönüllü hemşirelik hizmetleriyle sınırlı iken 1915 (Sonbahar) yılından itibaren başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde hastane, poliklinik ve laboratuvar gibi sağlık birimleri tesis edilmeye başlandı. Savaşın ilerleyen aylarında Alman sağlık personeli İstanbul dışında Gelibolu, Erzincan, Bağdat, Adana, İzmir, Halep,

¹ Sanders Misyonu olarak da bilinen bu birimin resmî adı “Heyet-i Islahiye-i Askeriye” idi. Mesut Uyar, “Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 15, S 30, Güz 2019, s.30.

² Alman Askerî Misyonu, İstanbul Alman Büyükelçiliği bünyesinde faaliyet yürütecekti ve misyona Otto Liman von Sanders başkanlık edecekti. Başlangıçta misyonda görev alacak Alman subay sayısı 42 iken daha sonra misyonun mevcudu 70'e ve savaşın sonuna kadar da 800'e ulaşmıştı. L. von Sanders dışında Erich Falkenhayn ve Colmar von der Goltz Paşa (1883 yılından itibaren Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi çalışmalarına büyük katkılar sağlamıştı) gibi tecrübeli Alman subaylar da hem misyon içerisinde hem de Osmanlı ordusunda önemli görevler almışlardı. Ulrich Trumpener, **Germany and Ottoman Empire 1914-1918**, Princeton University Press, Princeton 1968, s.13-14; Carl Mühlmann, **Der Kampf um die Dardanellen 1915**, Druck und Verlag von Gerhard Stalling, Oldenburg İ.D./Berlin 1927, s.15.

³ Otto Liman von Sanders, **Fünf Jahre Türkei**, Druck von August Scherl, Berlin 1920, s.33, vd.

Şam, Nablus, Kudüs ve Kafkasya'ya kadar oldukça geniş bir alanda hizmet vermeye başlamış; buna bağlı olarak Alman sağlık birimlerinde çalışmak üzere yaklaşık 250 Alman hekim ve yüzlerce hemşire, hastabakıcı ve diğer yardımcı personel de Osmanlı topraklarına gönderilmişti⁴.

Alman Askerî Misyonu Çanakkale Cephesi'nde kara savaşlarının başlamasıyla birlikte Alman askerler⁵ için sağlık birimleri oluşturma kararı almıştı. Misyon, ilk olarak Gelibolu'da bulunan Alman ve Avusturyalı askerler için Bigalı Köyü yakınlarında bir sahra hastanesi⁶ kurmayı ve ayrıca Gelibolu'da yaklaşık 1.500 Alman askeri (bunlara 41 Alman subayı da dâhil) doğrudan savaşın içinde yer alacağından bu Alman askerler için Gelibolu'nun pek çok noktasında sağlık personeli bulundurmaya planlamıştı⁷.

Aslında Askerî Misyon, 1915 yılı başlarında sadece Alman ve Avusturyalı subay ve askerler için sağlık hizmeti sunmayı hedeflemişti. Ancak daha sonra bu hizmetler Türk askerini de kapsayacak şekilde genişletildi. Bu kararın alınmasında askerî ittifakın diğer alanlarda da işbirliğini gerektirmesi kadar Sonbahar (1915) aylarında Sırpların yenilmesiyle birlikte Berlin-İstanbul arasındaki kara/demir yolu serbest kaldığı için Almanya'dan Osmanlı topraklarına personel ve sağlık malzemesinin daha rahat sevk edilebilir hâle gelmesi de etkili olmuştu. Diğer yandan Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, Sahra Sıhhiye Müfettişliği Umumisi ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Çanakkale Cephesi'nde ve daha da önemlisi yaralıların tedavi edilebileceği çevre bölgelerde sağlık birimleri

⁴ Gerd Machalett und Ernst-Jürgen Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission in Vorderasien 1914-1918", **Wehrmedizinische Monatschrift**, 59/2015, Heft 8, s.249-253.

⁵ Savaş boyunca Osmanlı cephelerinde Alman ve Avusturya-Macaristan ordularına mensup yaklaşık 25.000 asker görev yapmıştı. Bu yüzden Almanya, bu savaşta Akdeniz bölüklerinin gemi mürettebatı ve pek çok özel uzmanın desteğiyle Türk ordusu için mühimmat imalatının yanında sağlık hizmetleri ve personel değişimi gibi hususlarda Osmanlı Devleti'ne destek vermiştir. Carl Mühlmann, **Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege**, Koehler&Amelang, Leipzig 1940, s.125 und 150.

⁶ Bigalı Alman Sahra Hastanesi (Deutsches Feldlazarett Bighali), Alman Askerî Misyonu tarafından Mayıs (1915) ayında hizmete sokulmuş ve savaşın sonuna kadar faaliyetine devam etmişti. Askerî Misyon bu sahra hastanesini başlarda kendisi idare ederken daha sonra buranın sorumluluğunu Alman Kızılhaçı'na bırakmıştı. Maltepe yakınlarında bulunan hastane alanı kaynaklarda "Gelibolu Alman Kızılhaç Kampı (Feldlager der Deutschen Expedition des Roten Kreuz auf Gallipoli)" olarak yer almaktadır. <https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali>, Erişim Tarihi: 25.06.2020.

⁷ Mühlmann, **Der Kampf um die Dardanellen 1915**, s.164; Hans Kannengiesser, **Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915**, Schlieffen Verlag, Berlin 1927, s.62.

teşkil etmiş, tahsis edilen vapurlarla ağır yaralıların İstanbul'daki donanımlı hastanelere düzenli bir şekilde naklini sağlamaya çalışmıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, askerî sağlık hizmetleri hususunda tecrübeli personele sahipti. Ancak cepheden ağır yaralı olarak getirilen askerlere cerrahi müdahalede bulunabilecek uzman doktor sayısı kimi zaman yetersiz kalıyordu. Bu yüzden Osmanlı cephelerinde sağlık hizmeti yürüten personele etkili silahlar nedeniyle ağır yaralanan askerlerimizin ameliyatı ve tedavisi sürecinde aseptik ve antiseptik cerrahi uygulamalarında büyük tecrübeye sahip Alman sağlık çalışanlarının yardımı büyük destek olacaktı⁸.

Neticede Almanya, iki ülke arasında yapılan anlaşma gereğince müttefiki Osmanlı Devleti'ne askerî desteğin yanında çok sayıda doktor, hemşire ve hastabakıcı gibi personel göndermek suretiyle sağlık alanında da destek sağlayacaktı. Alman Kızılhaç'ının Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'ne destek sağlama kararı alması üzerine Askerî Misyon, Berlin'den gelen sağlık ekiplerini Erzincan, Bağdat, Gelibolu ve İstanbul'da açılan hastanelerde istihdam ettiği gibi bu bölgelerde yürütülen çalışmaları da her bakımdan (personel, malzeme vb.) desteklemiştir. Alman Kızılhaç ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında Cenevre Sözleşmesi'nden kaynaklanan işbirliği anlayışına bağlı olarak Almanya'da Hilal-i Ahmer yararına bir de yardım toplama komitesi (Alman Yardım Komitesi) kurulmuş ve Alman halkının bağışladığı aynı ve nakdî yardımlar bu komite tarafından İstanbul'a ulaştırılmıştır⁹.

⁸ Almanlar, savaş esnasında yaralı ve sakat askerlerin rehabilitasyonu ve yeniden eğitimi yönünde plan ve olanakları iyi olan orduların başında geliyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte Almanya sahra sıhhiye hizmetlerini mükemmel bir şekilde uygulamaya koymuştu. Özellikle cephe cerrahisi, ayırma istasyonları, gelişmiş yaralı tahliye sistemi ve sahra hastanelerinin çalışma düzeni büyük bir disiplin içerisinde yürütülüyordu. Almanlar 1914 yılında bu sistemi oluşturmuş olmalarının yanında aseptik ve antiseptik cerrahi uygulamalarını da yaygın olarak kullanıyorlardı. Planlamaya olan yatkınlıkları nedeniyle Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan on yıl önce, genel personel ve sağlık personelinin, sağlık ihtiyaçlarını, stoklarını ve yaralı taşınması ile ilgili planlarını yapmışlardı. Richard A. Gabriel und Karen S. Metz, **A History of Military Medicine, From Ancient Times to The Middle Ages**, Band I-II, Greenwood Pres, New York 1992, s.243-244; Helmut Becker, **Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im Türkischen Reich während des Ersten Weltkriegs**, Murken-Altrogge, Herzogenrath 1990, s.137.

⁹ Alman Yardım Komitesi, Berlin merkezli olarak çalışacaktı ve toplanacak yardımlar Berlin'deki Osmanlı Sefareti aracılığıyla İstanbul'a gönderilecekti. Toplanacak yardımların muhafaza ve nakil işleriyle Alman Yardım Komitesi veya yardımların toplandığı yerlerdeki Alman Kızılhaç şubeleri ilgilenecekti. **Kızılay Arşivi (KA)**, 94/105; 599/26, Lef.13. Alman

Savaş yıllarında Osmanlı topraklarında sağlık hizmeti yürüten bir diğer yardım kuruluşu da Alman ordusunda görevli olan Yüzbaşı Fritz Trützscher von Falkenstein'in kurduğu "Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu (Deutsch-Osmanische Sanitätsmission)¹⁰" idi. Bu çalışmada evvela F. Trützscher'in misyonu hangi şartlarda kurduğu ve yapılacak çalışmalar için nasıl yardım topladığı hakkında bilgi verilecek, daha sonra DOSM'ye bağlı sağlık ekibinin İstanbul'a gelişi ve Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi¹¹nde çalışmalara başlamasıyla ilgili gelişmeler ortaya konacaktır. Ayrıca Misyon'un hangi amaçla Tekirdağ (Rodosto)'da bir askerî hastane açtığı ve her iki hastanede çalışmalar devam ederken Kasım (1915) ayı ortalarında sağlık hizmetlerini birden sonlandırmasının nedenleri, Alman ve Osmanlı arşivi belgelerinin ışığında detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

I. Alman-Osmanlı Sağlık Misyonunun Kuruluşu ve İstanbul'a Gelişi

Alman-Osmanlı Sağlık Misyonunun kuruluşuyla ilgili ilk adım, Aralık (1914) ayında Berlin Türk Büyükelçiliğinin Dr. Hans von Bleichröder¹² aracılığıyla Alman Savaş Bakanlığı (Kriegsministerium)na bir telgraf göndermesi ile atılmıştır. Türk Büyükelçiliği bu telgrafta Osmanlı topraklarına bir sağlık misyonu gönderilmesini talep etmiş, Bleichröder de bu

Kızılhaç'ın Birinci Dünya Savaşı esnasında sağlık çalışmaları dışında yaptığı yardımlar için ayrıca bk. **Kızıl Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı**, Ed. Recep Karacakaya, Z. Mete, H. Genç, F. Bal, İstanbul 2018, s.145.

¹⁰ Bundan sonraki atıflarda misyonun Almanca ismine bağlı kalınarak kısaca "DOSM" şeklinde bir kullanım tercih edilecektir.

¹¹ Zeynep Kamil Hastanesi, Sadrazam Yusuf Kamil Paşa (1808-1876) ile eşi (Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı) Zeynep Hanım (1825-1884)'a ait özel bir mülk üzerinde inşa edilmiş ve 2 Mart 1882 tarihinde hizmete açılmıştı. Üsküdar'da bulunması nedeniyle daha çok Anadolu Yakası'nda yaşayan halka sağlık hizmeti veren hastane Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı esnasında askerî hastane olarak kullanılmıştır. Şeref Etker, F. Günergun, A. Köşe, "Zeynep Kamil Hastanesinin Kuruluşu ve Vakfiyesi", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C 5, S 2, 2004, s.1-8. Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu ayrıldıktan sonra da Zeynep Kamil Askerî Hastanesi olarak kullanılmaya devam ettiğine dair bk. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İ.DUİT, 73/69.

¹² Bleichröder ailesi Almanya'nın tanınmış ve finans sektöründe sözü geçen ailelerindendi. Yahudi asıllı Alman Gerson von Bleichröder'in Berlin'de kurduğu ve ileride bir aile şirketi hâine gelen banka (Bankhauses S. Bleichröder) sayesinde ailenin nüfuzu Alman siyaset ve finans çevrelerinde, özellikle Bismarck döneminde, oldukça artmış; bazı çevrelerde bu aile Almanya'nın Rothschild'i olarak adlandırılmıştır. Gerson von Bleichröder'in dört çocuğundan biri olan Hans von Bleichröder (1853-1917) de babası gibi Alman yöneticilerinin itibar ettiği isimlerden birisiydi. Fritz Stern, **Gold und Eisen: Bismarck und sein Bankier Bleichröder**, Verlag C.H. Beck, München 2008, s.9-13.

telgrafi tanıdıkları vasıtasıyla Savaş Bakanlığına iletmişti. Bleichröder, böyle bir misyon kurulduğu takdirde para konusunda yardımcı olacağını da belirtmişti. İstanbul’da sağlık çalışması yürütmek amacıyla “Deutsche Sanitäts-Mission für das Ottomanische Reich/Osmanlı Devleti için Alman Sağlık Misyonu” adıyla bir teşkilatın kurulması ve bütün işleriyle Alman ordusunda görevli Yüzbaşı Fritz Trützscher von Falkenstein’in ilgilenmesi düşünülmüştü. Yabancı ülkede askerî bir hastane teşkili ve burada personel istihdam etmenin önemli bir maddi kaynak gerektireceği hesabıyla Almanya’nın tanınmış şirketlerinden (Siemens, M. G. Schmidt gibi) yardım talep edilecekti. Neticede 30 Aralık 1914 tarihinde Mannheim şehrinde bir büronun açılmasıyla yardım toplama çalışmaları resmen başlamış oldu¹³.

Misyon, Alman Başkomutanlığı (Oberkommando)nın bilgisi dâhilinde faaliyet yürütecek ancak bütçe ve yardım toplama çalışmaları bakımından bağımsız hareket edebilecekti. Nitekim Trützscher Ocak (1915) ayında çalışmalara başladı ve 26 Şubat 1915 tarihinde Savaş Bakanlığı (Kriegsministerium)na gönderdiği bir mektupta, İstanbul’da donanımlı bir askerî hastane kurmayı düşündüklerini, hastanenin 50 yatak kapasitesine (enfeksiyon hastaları için tahsis edilecek yataklar hariç) sahip olacağını, planlamaya göre başhekim¹⁴ dışında hastanede personel olarak 8 hemşire, 2 hastabakıcı ve 4 askerî doktorun görev alacağını; ayrıca hastanenin nerede kurulacağı ve nasıl bir çalışma yürütüleceği gibi hususlarda bilgi almak ve buna göre hazırlık yapmak amacıyla İstanbul’a gitmek için 5 Şubat’ta bağlı olduğu askerî birime izin başvurusunda bulunduğunu belirtmişti¹⁵.

F. Trützscher, Alman Başkomutanlığına verdiği 3 Eylül 1915 tarihli raporda misyonun kuruluş amacıyla ilgili olarak Almanya’nın Osmanlı ile ittifak yaptığını, yüzlerce Türk askerinin ağır yaralanmışken yardım edilmemesi hâlinde Osmanlı’nın saf dışı kalacağını ve bunun da Alman menfaatleri için hiç de iyi olmayacağını ifade etmişti. Trützscher, raporunda ayrıca bu yardım seferberliğinin Alman hizmet anlayışının bir tezahürü

¹³ Çalışmaların başlangıcıyla ilgili tutulan raporlarda kurulacak misyondan Türk Büyükelçiliğinde görevli Harbiye Nezareti temsilcisi Hikmet Bey’in de haberdar edildiği belirtiliyordu. **Bundesarchiv (BArch)**, PH 23/104, Gouvernements, Festungen und Kommandanturen der Preußischen Armee, 1915-1916, (Blatt nr. 115).

¹⁴ Hastaneye başhekim olacak doktorun askerî cerrah olması şartı koşuluyordu ve Askerî Sağlık İdaresi izin verdiği takdirde bu görev için Prof. H. Coenen’in düşünüldüğü belirtiliyordu.

¹⁵ **BArch**, PH 23/104, (22-23).

olduğuna, Türklere örnek teşkil edecek bir çalışma ortaya koymayı amaçladıklarına ve misyona ait birimlerde çalışacak personelin Alman itibarını iyi temsil edeceklerine yer vererek yakında İstanbul'a gidecek ekipteki (Expeditions-Mitglieder) isimleri kuruma bildireceğini belirtiyordu¹⁶.

Misyunun İstanbul'da verimli bir faaliyet yürütülebilmesi için yeterince yardım toplanması gerekiyordu ve neyse ki misyon için en büyük yardımı F. Trützscher'in yakın arkadaşı olan Alman İşadamı Kurt Glogowsky 80.000 mark gibi yüksek bir miktar bağışlayarak yapmıştı. Ayrıca misyonun mali işlerini takip etme görevini de üstlenen Glogowsky, çalışmaları boyunca Trützscher'in en büyük destekçisi olacaktı¹⁷.

Mannheim'deki büro aracılığıyla Deutschen Bankta misyon için bir hesap açılmış ve çalışmaların başlatılmasına yetecek kadar para birkaç ay içerisinde toplanmıştı. Askerî hastanenin teşkili ve sağlık çalışmaları için gerekli malzemeler ise Alman Kızılhaçı'nın da ihtiyaçlarını karşıladığı Berlin'deki "Simons Kimya Fabrikası ve İhracat Şirketi (Simons Chemische Fabrik und Export-Geschäft)"nden satın alınmıştı. Ekipte yer alacak personele gelince Trützscher bu hususta oldukça hassas davranmış, uyum içerisinde çalışacağı ekibi titizlikle seçmeye çalışmıştı. Nitekim K. Glogowsky'den sonra ekibe Alman Kızılhaçı'na¹⁸ kayıtlı gönüllü hastabakıcılardan Gräfin Edith zu Dohna Schlodien ile Margot Lewy alındı. Bunların dışında Toni Bodenstein, Ruth von Kries, Irma Oehme, Alice Wiedemer, Olga Nissel, Gräfin Margarete

¹⁶ F. Trützscher'in raporu için bk. **BArch**, PH 23/104, III a 16837, Berlin, den 3. September 1915, (18-20).

¹⁷ 1890'da Berlin'de doğan K. Glogowsky, anne tarafından oldukça zengindi ve ailenin sahip olduğu şirketin adı "Glogowsky u. Co. K.u.K. Hoflieferanten des Kaisers von Österreich-Ungarn" idi. Şirket ağırlıklı olarak her ikisi de Amerikan markası olan Remington marka daktilo ve Burrough marka hesap makinesi ticaretiyle uğraşıyordu. Elfriede Grunwald, "Die Deutsch-Osmanische Sanitätmission", **Leipziger-Illustrierten Zeitung**, Nr. 3761, Leipzig, den 29. Juli 1915, s.146.

¹⁸ Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı yıllarında Alman Kızılhaçı (DRK) da Osmanlı topraklarında çalışma yürütmüştü. DOSM ve Alman Kızılhaçı, İstanbul'daki Askerî Misyonuna bağlı olarak faaliyette bulunuyorlardı ve Alman Kızılhaçı, DOSM'ye personel desteğinde bulunuyordu. Bu hususla ilgili Alman Kızılhaçı Merkez Komitesi Genel Sekreteri L. Kimmle tarafından Alman Polis İdaresine gönderilen yazı için bk. **BArch**, PH 23/104, Nr. IV/4518, Berlin, den 3. August 1915, (74).

Gersdorff, Marga von Bonin ve Diakonie Misyoner Kuruluşu'ndan Hilde Ahlburg ise hemşire olarak ekibe dâhil edildi¹⁹.

Misyona doktor olarak alınan ilk isim, yukarıda belirttiğimiz gibi (bk. dipnot 13), kendisi aynı zamanda Balkan Savaşları esnasında Alman Kızılhaçı'nın Yunanistan'a gönderdiği ekipte yer alan Prof. Hermann Coenen idi. Alanında (askerî cerrah) uzman olan H. Coenen hâlihazırda Breslau Üniversitesinde görev yapıyordu ve Trützscher'in ifadesiyle onun İstanbul'a gidişi ekip için büyük bir şanstı. Misyonda görev yapacak diğer bir doktor Almanya'nın Baden-Baden şehrinden Prof. von Düring idi. Bu şekilde ekipte yer alacak isimleri de belirleyen Trützscher son olarak Trachenberg Dükü Fürst Hatzfeld ile görüşüp onun da desteğini aldıktan sonra Savaş Bakanlığının bilgisi dâhilinde personel ve satın alınan malzemelerle birlikte Nisan (1915) ayının ortalarında Berlin'den İstanbul'a hareket etti. Ekip, İstanbul'a gelince burada ilk olarak Alman Büyükelçiliğinden von der Goltz Paşa'yla daha sonra Sıhhiye Nezareti yetkilileriyle görüşüp nerede çalışacaklarına dair bilgi almışlardı. Alınan ortak karar doğrultusunda Alman-Osmanlı Sağlık Misyonunun Üsküdar'da bulunan Zeynep Kamil Hastanesinde çalışmalarına başlaması uygun bulundu²⁰.

Aslında düzenli bir hastanede çalışmaya başlamak DOSM için oldukça olumlu bir durumdu. Çünkü Almanya'dan sağlık malzemesi getirilmiş olsa bile yeni bir düzen kurmak kolay değildi ve misyon üyeleri de bu karardan memnun olmuşlardı. Yeni bir hastane teşkili için getirdikleri malzemeler ekibin daha sonra işine yarayacaktı. Zira Çanakkale Cephesi'nde ağır yaralanan askerlerin tedavisi için Tekirdağ'da bir askerî hastane kurulmasının büyük faydası olacağından F. Trützscher'e burada da bir sağlık birimi oluşturması yönünde talimat verilecekti²¹.

II. Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesinde Yürütülen Çalışmalar

Alman Askerî Misyonu ile bağlantılı olarak çalışacak olan DOSM ekibi 27 Nisan'da Üsküdar'a geçmiş ve Sıhhiye Dairesi Reisi Süleyman Numan

¹⁹ Alman-Osmanlı Sağlık Misyonunda görevli hemşirelerin listesi için bk. **BOA**, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), 73/69, Lef.3, 15 Ağustos 1332/28 Ağustos 1916. Bu hemşirelerin tamamı daha sonra Hilal-i Ahmer Tunç Madalyası ile taltif edilmişlerdir. **BOA**, Meclis-i Vükela (MV), 244/78, 30 Ağustos 1916.

²⁰ **BArch**, PH 23/104, III a 15/18202, An das Auswärtige Amt, Berlin den 14. September 1915, (33-34).

²¹ **Deutsche Levante-Zeitung**, Band 5.1915, 15/16, Hamburg, den 1. August 1915, s.373.

Bey tarafından Zeynep Kamil Hastanesine götürülmüştü. Aynı gün hastanenin idaresi Trützscher'e bırakıldığı gibi hastane ve çevresindeki ikamet alanları da tamamen Alman sağlık ekibine tahsis edilmişti. Misyon binayı devraldığında hastanede bir din adamı, bir yazıcı, bir eczacı, yedi Avusturyalı hemşire²², bir aşçı, bir hizmetli ve bir de yardımcı vardı. Trützscher bu personeli de çalışmalara dâhil etti ve 28 Nisan'da Alman sağlık ekibi hastanede çalışmalara başladı. Hastanenin ismi kayıtlarda artık "Zeynep Kamil Alman Askerî Hastanesi (Zeineb Kiamil Deutsch-Lazarett)" olarak geçmeye başlamıştı²³.

Başhekim Prof. H. Coenen yönetimindeki hastaneye ikinci gün (29 Nisan) Çanakkale Cephesi'nden 42 yaralı getirildi. Yaraların büyük bir kısmı hafifti ve askerler genelde piyade mermisi veya süngü ile yaralanmışlardı. Hastaneye 2 Mayıs'ta 30 yeni yaralı daha geldi. Bu gelenlerin cephede ağır silahlarla yaralanmaları ve hastaneye olumsuz şartlarda nakledilmeleri nedeniyle durumları biraz ağırdı. El bombası ve mayınların neden olduğu yaralanmalar genelde enfeksiyon kapmış vaziyette geliyordu. Ağır ameliyatlarda genellikle kloroform kullanılıyor, lokal anestezilerde ise herhangi bir madde kullanılmıyordu. Bu dönem Çanakkale'de mücadelenin en yoğun günleri yaşanıyor ve 7 Mayıs'ta 140 yaralı daha getirildi. Hastanede günün her saati yoğun geçiyordu. Sağlık personeli nöbet usulüne göre çalışmasına rağmen acil durumlarda istirahat edenler de göreve çağrılıyordu. Bu yüzden hemşire ve hastabakıcıların hastanenin bahçesinde yer alan evlerde veya hastaneye oldukça yakın olan bir Ermeni okulunda ikameti sağlanmıştı. Zeynep Kamil Hastanesinde yatak kapasitesi sınırlı olduğu için cepheden gelen yaralıların tedavilerini aksatmamak amacıyla

²² 1898 yılında Said Halim Paşa hastanenin bakım ve onarımı için Operatör Cemil Paşa'dan ricada bulunmuş, gerekli tahsisatı da yapmıştı. Cemil Paşa bu sayede hastanede önemli değişiklikler yaptığı gibi bir de binaya kalorifer tesisatı kurmuş ve St. Georges Hastanesinden Avusturyalı yedi hemşire getirtmişti. Etker, vd., a.g.m., s.7.

²³ Kızılay Arşivi belgelerinde hastanenin ismi "Zeynep Kamil Alman Salib-i Ahmer Hastanesi" olarak geçmektedir (KA, 73/54; 578/67). Oysa Alman arşiv belgelerinde bu tabirin pek kullanılmadığı görülüyor. Her ne kadar Alman Kızılhaçı, Alman-Osmanlı Sağlık Misyonuna personel desteğinde bulunmuşsa da mali konularda fazla bir yardım sağlayamamıştır. Çünkü Alman Kızılhaçı, savaş yıllarında Osmanlı'nın farklı bölgelerinde kurduğu istasyonlardaki sağlık çalışmalarını bile kimi zaman finanse etmekte zorlanıyordu. Dolayısıyla Alman-Osmanlı Sağlık Misyonunun Alman Kızılhaçı'yla kısmi bir bağı olmakla birlikte faaliyetlerinde bağımsız hareket ettiği söylenebilir.

Ermeni okulu da sağlık hizmeti verebilecek şekilde düzenlenmişti ki cepheden 7 Mayıs'ta gelen 140 yaralı asker işte bu okulda tedavi edilmeye başlandı²⁴.

Hastaneye getirilen yaralı asker sayısı beklenenin üzerinde olduğu için F. Trützscher, ekibe yeni doktorları dâhil etme gereği duymuştu. Böylece Dr. Schwalbe ve Dr. Aschheim²⁵ Mayıs'ın ilk haftasında göreve başladı. Dr. Schwalbe sağlık çalışmaları dışında hastanenin idari işleriyle de ilgilenecekti. 9 Mayıs'ta hastaneye 85 yaralı daha gelince yeni bir mekân arayışına giren hastane yönetimine yine yakınlarda bulunan iki Rum okulu tahsis edildi ve bu son gelen yaralı askerler burada tedavi edilmeye başlandı. Bu okulların her biri 60 yatak kapasitesine sahip olacak şekilde askerî hastaneye çevrildi. Böylece Zeynep Kamil Alman Askerî Hastanesi dört ayrı binada hizmet vermeye başladı. Hastanede tedavi edilen asker sayısı artınca Sıhhiye Nezareti buraya iki Türk doktor (cerrah) ile tıbbiyede beş yıl eğitim almış birkaç öğrenci göndermişti. Hastane yönetimi çalışma düzeninde yeni bir planlama yapmış ve artık cepheden gelen ağır yaralıların Zeynep Kamil Hastanesine alınacağını, hafif yaralı gelenlerin ise Ermeni ve Rum okullarına yönlendirileceğini duyurmuştu. Bu düzenle çalışmaya devam eden hastaneye 9-22 Mayıs tarihleri arasında toplam 49 yaralı ağır bir vaziyette (bunların büyük bir kısmı enfeksiyon kapmıştı) gelmişti²⁶.

Savaş yıllarında askerî hastanelerde tedavi önceliği cepheden yaralı veya hasta olarak getirilen askerlere verilmekle birlikte kimi zaman halkın da hastanelerden istifade edebilmeleri sağlanıyordu²⁷. Zeynep Kamil Hastanesi de savaş yıllarında yaralı ve hasta askerlerin dışında halka sağlık hizmeti vermişti. Aslında bu yöndeki talep Birinci Kolordu Başhekimliği tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyetine iletilmiş, cemiyet yönetimi de bunu uygun görerek hastane yönetimiyle fikir birliği içerisinde başta şehit, yaralı ve harpte bulunan

²⁴ **BArch**, PH 23/104, (87).

²⁵ Dr. Schwalbe ve Dr. Aschheim Charlottenburg'tan birbirlerini tanıyorlardı ve her iki doktorun İstanbul'a gelmesi bu yüzden kolay olmuştu. Dr. Aschheim İstanbul'a geldikten sonra bir süre hastanenin başhekimliğini de yapacaktır. **KA**, 13/62, 24 Eylül 1915.

²⁶ Ağır kemik kırığı vakası (21), akciğer yaralanması (15), karından yaralanma (3), eklem yaralanması (2) ve sinir, damar vb. yaralanması (7). **BArch**, PH 23/104, (88).

²⁷ **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1918**, Yay. Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Yay., Ankara 2013, s.105-108.

askerlerin aileleri olmak üzere çevre bölgedeki halkın ayakta tedavi edilebilecek sağlık sorunları için bir muayenehane açmışlardı²⁸.

Hastanede tedavi edilen yaralı sayısı yüksek olduğu için sağlık malzemelerine ihtiyaç kimi zaman en üst seviyeye çıkıyordu. Bu hususta Sıhhiye Nezareti ve Sahra Sıhhiye Müfettişliği imkân nispetinde hastane yönetimine yardımcı oluyordu. Zeynep Kamil Hastanesinde başta pamuk olmak üzere sargı malzemeleri, oksijen, emniyet iğnesi, alkol, eter, pens, makas vb. her türlü sağlık malzemesine ihtiyaç vardı²⁹. Bunlardan başka Alman sağlık personeli özellikle ameliyatlarda kullanılmak üzere eldiven, ameliyat önlüğü, uzun pens, ekartör³⁰ ve drenaj için gerekli elastik (en incesinden) gibi malzemelerin de eksik olduğunu belirtmişlerdi³¹.

Hastanenin ihtiyacı kimi zaman fazla oluyordu ve Başhekim Dr. Aschheim İstanbul'da bulunan Hilal-i Ahmer Cemiyeti depolarından sağlık malzemesi temin etmeye çalışıyordu. Hastane yönetimi, 25 Temmuz 1915 tarihli talep listesinde cemiyete ait depodan 25 m. tülbent, 25 kg. beyaz pamuk (hidrofil³²), 10 kg. sargılık Amerikan bezi, 10 kg. adi pamuk, 12 adet flaster, 16 litre alkol, 6 kutu emniyet iğnesi, alçı sargısı ve 2 çift lastik eldiven istemiş; cemiyet de bu talebi karşılamaya çalışmıştı³³.

F. Trützscher, Almanya'da topladığı bağışlarla bir süre hastaneyi idare etmişti. Ancak hastane ve okullardaki tedavi masrafları artınca Almanya'ya dönüp yeniden bağış toplaması gerekiyordu. Ayrıca Alman Savaş Bakanlığı, Trützscher'e İstanbul'da yürüteceği çalışmalar için sadece üç ay izin vermişti. Bu izin Temmuz ayının ortalarında sona erince Bakanlık, İstanbul'daki elçilik vasıtasıyla Trützscher'e acilen Berlin'e dönmesi gerektiğini bildirdi.

²⁸ KA, 111/22, 7 Teşrinisani 1331/20 Kasım 1915. Aynı şekilde 1915 yılının başlarında askeriyenin uhdesine verilmesi nedeniyle Üsküdar halkının mağduriyet yaşaması üzerine hastanenin idaresi bir süre Şehremanetine bırakılmıştı. BOA, Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4332/324847, 16 Safer 1333/3 Ocak 1913.

²⁹ KA, 13/21; 13/26; 13/43; 13/54; 13/56; 13/61; 13/62; 73/55; 73/61.

³⁰ Ameliyatlarda cerrahın rahat çalışabilmesi ve çevre dokunun korunması amacıyla çevredeki dokuların çekilerek uzaklaştırılmasında kullanılan alet.

³¹ KA, 13/44, 2 Temmuz 1331/15 Temmuz 1915.

³² Tıpta ve en çok cerrahide medikal sarf malzemeleri olarak kullanılmaktadır. Hidrofil pamuk yumuşak destek, tampon, taşıyıcılık, emici ve koruyucu olma gibi özellikleri sayesinde organlara zarar vermediği için cerrahi müdahalelerde tercih edilmektedir. E. İzgü, N. Dikmen, N. Evren, "Türkiye'de İmal Edilen Hidrofil Pamuk ve Cerrahi İpek İpliklerin Kaliteleri Üzerinde Araştırma", *Ankara Eczacılık Fakültesi Mecmuası*, 5/114 (1975), s.144-145.

³³ KA, 13/49, 11 Temmuz 1331/25 Temmuz 1915.

Trützscher talimata uymuş ve Temmuz ayının sonlarında Berlin'e dönmüştü. Almanya'ya dönüşünde kendisine ekipten Gräfin von Gersdorff ile Margot Lewy de eşlik ediyordu. Ağustos ayının başlarında Frankfurt'a geçen Trützscher ve bu iki sağlık görevlisi³⁴ halktan misyon için tekrar bağış toplamaya başladı. Hastane yönetimi, Alman halkını bilgilendirmek amacıyla yapılan çalışmaların anlatıldığı bir de broşür³⁵ hazırlamıştı ve Frankfurt'ta bağış toplanırken halka bu broşürler dağıtılıyordu. Diğer yandan Osmanlı topraklarındaki çalışmalara ve sağlık birimlerine ait fotoğraflar Almanya'daki bazı yerel gazetelere gönderilerek haber yapılması sağlanıyordu. Bu girişimler sayesinde İstanbul'daki hastane için önemli miktarda bağış toplanıyordu. Örneğin "Maggi Gesellschaft Schmidt" adlı bir şirket misyona 10.000 mark bağışta bulunmuştu³⁶.

Trützscher, İstanbul'da yürütülen sağlık hizmetini devam ettirebilmek için Alman şehirlerini dolaşarak yeterli bağış toplamıştı. Hastane için gerekli malzemelerin de temin edilmesiyle Trützscher ve iki sağlık görevlisi tekrar İstanbul'a döndü. Onlar yokken Zeynep Kamil Alman Askerî Hastanesindeki çalışmalar aksatılmadan yürütülmüştü. Prof. H. Coenen bir müddet sonra Almanya'ya dönünce ekibe yeni doktorların katılması gerekiyordu. Alman Kızılhaçı tarafından İstanbul'a gönderilen ve bir süre Erzincan Alman Kızılhaç Hastanesinde görev yapan Dr. Colley ile görüşen Trützscher onun bir süre hastanede çalışmasını sağlamıştı. Aynı şekilde Alman Kızılhaçı'na mensup olan Dr. Ernst Gündelfinger ise birkaç ay Tekirdağ (Rodosto) Alman Askerî Hastanesinde çalışacaktı. Trützscher'in misyona dâhil ettiği bir diğer isim de Armin T. Wegner olmuştur. Wegner, hastanenin bütün işleriyle ilgilenecek, hususiyetle de Almanya'dan İstanbul'a gelecek veya burada görevi sona erip tekrar Almanya'ya dönecek personele rehberlik edecek ve onların yol masraflarını ödeyecekti³⁷.

³⁴ Frankfurt Polis İdaresi, Frankfurt sokaklarında yardım toplarken Trützscher'in Türk ordusuna ait yeşil renkli bir asker üniformasıyla hemşirelerin de Hilal-i Ahmer'in işaretini (hilal) taşıyan elbiseler giyerek dolaştıklarını rapor etmişti. **BArch**, PH 23/104, Nr. IV/4410, Frankfurt/M, den 7. August 1915, (3-4).

³⁵ Broşürün kapak sayfası için bk. Ek-1.

³⁶ **BArch**, PH 23/104, III a 16233, Berlin, den 24. August 1915, (24-25); Auswärtiges Amt, Berlin, den 13. April 1916, (234).

³⁷ **BArch**, PH 23/104, (157-169). Armin Theophil Wegner, Breslau Üniversitesinde edebiyat ve hukuk eğitimi almış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Alman Kızılhaçı'na gönüllü sağlık personeli olarak katılmıştı. Çanakkale ve Irak cephelerindeki mücadelelere yakından şahit olan Wegner, bu sayede birçok Türk subayı ile tanışma fırsatı

III. Tekirdağ (Rodosto) Alman Askerî Hastanesindeki Çalışmalar

Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu, Osmanlı topraklarına gelirken sadece bir hastanede hizmet vermeyi planlamış ve ona göre hazırlık yapmıştı. Sağlık ekibi İstanbul'a gelince kendilerine yukarıda da belirttiğimiz gibi hazır bir hastane tahsis edilmişti. Dolayısıyla yeni bir hastane teşkilinde kullanılacak malzemeler hâlâ mevcuttu. Çanakkale Cephesi'nde mücadelenin şiddetini artırdığı günlerde (Nisan'ın sonları ile Mayıs'ın başları) Sahra Sıhhiye Müfettişliği ve 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in bilgisi ve tavsiyesi doğrultusunda Trützscher küçük bir ekip oluşturarak (beş hemşire ve bir hastabakıcıyla) cepheye gitti. Ancak burada ne L. von Sanders ile ne de Sahra Sıhhiye Müfettişliğinden Georg Meyer ile yüz yüze görüşebilmişti. Daha sonra G. Meyer ile telgrafla iletişim kuran Trützscher acilen Tekirdağ'a gitmesi ve burada bir askerî hastane kurması emrini aldı. İstanbul'dan ayrılırken Gelibolu'da geçici bir sağlık birimi oluşturma olasılığını düşünen ekip gerekli malzemeleri de yanlarına almıştı ancak malzemeler plan değişikliğine bağlı olarak Tekirdağ'a götürüldü. Bölgede yapılan istişareler neticesinde misyonun burada bir sahra hastanesi (Feldlazarett³⁸) kurması kararı alındı ve bunun için kendilerine metruk bir bina tahsis edildi³⁹.

Kuruluş aşamasında hastanenin idaresi misyon yönetimi tarafından Alman ordusunun sağlık biriminde görevli personelden Karl Dahlerbruch'a verilmişti. Ayrıca misyonun en tecrübeli isimlerinden Edith Dohna-Schlodien

bulmuştu. Wegner, Zeynep Kamil ve Tekirdağ Alman hastanelerinde bir süre görev yaptıktan sonra Alman Askerî Misyonu bünyesinde Bağdat'taki 6. Ordu Komutanı von der Goltz Paşa'nın emrine atanmıştı. Burada geçirdiği birkaç ay zarfında Alman personeliyle anlaşamadığından görevine son verilerek Almanya'ya gönderilmişti. Bazı kayıtlarda Armin T. Wegner'in Zeynep Kamil Hastanesinde doktor olarak çalıştığı belirtilmektedir. Oysa kendisi tıp eğitimi almadığı gibi hastanelerdeki sağlık çalışmalarına da aktif olarak katılmamış, geri hizmetlerde yer almıştır. Hatta kendisiyle ilgili tutulan raporlarda, misyon için pek elverişli olmadığı şeklinde kayıtlar mevcuttur. Wolfgang U. Eckart, **Medizin und Krieg Deutschland 194-1918**, Ferdinand Schöning, Paderborn 2014, s.320; Volker Hartmann, H. Bettin, G. Machalet, "Armin T. Wegner: Ein Sanitäter der deutschen Armee als Augezeuge und Ankläger des Genozids an den Armeniern im Ersten Weltkrieg", **Wehrmedizinische Monatschrift**, 60/11, 2016, s.318-326.

³⁸ Sahra hastaneleri genelde açık alanlara çadır veya barakalardan oluşacak şekilde kuruluyordu. Tekirdağ Alman Sahra Hastanesi ise metruk bir binada hizmete açılmıştı ve imkânları sınırlı olduğu için hastaneye bu isim verilmiştir. Hastane binası için bk. Ek-3.

³⁹ **BArch**, PH 23/104, (87-88). Bu dönemde Tekirdağ'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait bir hastane bulunuyordu. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Cilt I, Ankara 2020, s.320-321.

ile dört hemşire de burada görevlendirilmişti. Binanın hazır hâle getirilmesi birkaç günü aldıysa da Çanakkale Cephesi'nden Tekirdağ'a yaklaşık bine yakın yaralı asker geleceğinin konuşulduğu günlerde bütün eksiklikler hızlı bir şekilde tamamlandı. Bu günlerde en büyük eksiklik hastanede cerrahi müdahalede bulunacak bir doktorun olmaması idi. Hastanenin açıldığı gün cepheden 25 ağır yaralı asker geldi ve hemşireler bunları tedavi altına aldılar. Bir hafta sonra hastaneye Sahra Sıhhiye Müfettişliği tarafından gönderilen bir doktorun (Türk) gelmesiyle çalışmalar hızlandı ve hastanenin yatak kapasitesi 100'e çıkarıldı. Hastanede düzen tamamen bir "Alman sahra hastanesi" modeline uygun olarak düzenlenmişti. Kısa bir süre sonra ağır yaralıların tedavisi için hastanede ameliyathane de oluşturuldu. İlerleyen günlerde ameliyathane donanımlı hâle getirildi ve Tekirdağ'daki diğer hastanelerde tedavi edilemeyen ağır yaralıların bir kısmı da sonradan buraya nakledildi. Mayıs ayının ortalarında Dr. Ernst Gundelfinger'in gelişiyle hastanede çalışmalar daha disiplinli ve yoğun geçmeye başlamıştı⁴⁰.

Çanakkale Cephesi'nden Tekirdağ Alman Sahra Hastanesine yaralıların daha rahat taşınmasını sağlamak için bir vapur tahsis edilmişti. Misyonun "Olga Askerî Hastane Vapuru/ Lazarettschiff Olga" adını verdiği bu vapur sayesinde yüzlerce Türk ve Alman yaralı askeri buraya taşınmış ve tedavileri sağlanmıştı⁴¹.

Çalışmaların düzene girmesiyle hastanenin idaresi Mayıs ayının ortasından tamamen Hemşire Edith Dohna-Schlodien'e bırakıldı. Dr. E. Gundelfinger dışında ekipte hemşireler Marga von Bonin, Hilde Ahlburg, Toni Bodenstein ve Olga Nissel yer alıyordu. Trützscher buraya ekibin tecrübelilerini göndermişti ve ilerleyen aylarda Tekirdağ Alman Askerî Hastanesinde Dr. Schwalbe, Dr. Aschheim ve Dr. Ahmed Bey (Sıhhiye Nezareti) gibi cerrahi alanda uzman personel de görev yapacaktı. Mayıs ayının sonlarında Trützscher, Edit Dohna-Schlodien'i misyona para toplaması için Almanya'ya gönderince yerine Marga von Bonin bakmıştı⁴².

Edit Dohna-Schlodien Almanya'da bulunduğu günlerde hastanenin ihtiyaç duyduğu malzemelerin İstanbul'dan temin edilmesi gerekiyordu. Dr. E. Gundelfinger İstanbul Alman Kızılhaç Hastanesinde de görev yaptığı için

⁴⁰ **BArch**, PH 23/104, (88-89).

⁴¹ **Deutsche Levante-Zeitung**, Band 5.1915, 15/16, Hamburg, den 1. August 1915, s.373.

⁴² Edit Dohna-Schlodien Almanya'dan dönüşünde hastanenin ihtiyaç duyduğu sağlık malzemelerini de beraberinde getirmişti. **BArch**, PH 23/104, (35-40).

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yöneticileriyle bir tanışıklığı olmuştur. Buna bağlı olarak İstanbul'a giderek Hilal-i Ahmer merkezinden bazı taleplerde bulununca kendisine ihtiyaç duyduğu malzemelerin bir kısmı verilmişti⁴³. Tekirdağ Alman Askerî Hastanesi, Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesinin yönetimine tabi olduğu için malzeme ihtiyacı ortaya çıktığında gerekli olan malzeme listesi buraya bildirilirdi. Zeynep Kamil Hastanesi yönetimi de acil durumlarda Hilal-i Ahmer Cemiyetinin İstanbul'daki deposundan malzeme talebinde bulunurdu⁴⁴. Diğer yandan hastaneye kimi zaman Alman subayları, konsolosluk görevlileri ve elçilikten Alman memurlar da ziyarete geliyordu. Bu gelenler hastanedeki yoğun çalışmaları ve sağlık hizmeti için gerekli olan malzemelerin eksikliğini yakından gördükleri için Alman Askerî Misyonu ile irtibat kurarak yardımcı olmaya çalışıyorlardı⁴⁵.

Her iki hastanede sağlık çalışanları Alman askeri yanında çok sayıda Türk askerinin tedavisiyle de ilgileniyordu ve bu sayede Türk askerinin metanetini daha yakından tanıma olanağı bulmuşlardı. Onlara göre her şeyden önce Türk askerleri cesur ve sabırlıydı. Ağır yaralıları bile metanetlerini büyük bir özveriyle koruyordu. Alman sağlık personeli, her türlü olumsuzluğa rağmen mukavemetini yitirmeyen askerlere hizmet etmekten memnundu. Aynı şekilde Türk askerleri de "Aleman" diye tabir ettikleri sağlık personelinin muamelesinden memnundu. Hatta tedavisi uzun süren bazı Türk askerlerinin sağlık personeliyle rahat iletişim kurabilmek için Almanca kelimeler öğrendikleri bile oluyordu. Sağlık çalışanlarının gözlemlerine göre askerlerin büyük bir kısmı yatakta istirahat etmekten pek hoşlanmıyordu ve bazıları bağdaş kurarak yatağında uzun süre öylece oturuyordu. Türk askerleri genelde sigaraya oldukça düşkünlüdü. Öyle anlar oluyordu ki bu sigaraya düşkünlük sağlıklarının bile önüne geçiyor, ameliyat sonrasında birkaç gün yatakta fazla

⁴³ **BArch**, PH 23/104, (44) (Hemşire Marga von Bonin'in Almanya'ya yardım için giden Edit Dohna-Schlodien'e 4 Haziran 1915 tarihinde yazdığı mektuptan).

⁴⁴ Tekirdağ Alman Askerî Hastanesi, 29 Eylül 1915 tarihinde Zeynep Kamil Hastanesinden 40 kg. pamuk (hidrofil), şırınga, doktorlar için 6 adet ameliyat gömleği ve 5 düzine emniyet iğnesi istemişti. Neticede bu malzemeler Hilal-i Ahmer Cemiyeti deposundan temin edilmiştir. **KA**, 13/63.

⁴⁵ **BArch**, PH 23/104, (51-52) (Almanya'ya yardım için giden Edit Dohna-Schlodien'e Diakonie hemşirelerinden Hilde Ahlburg tarafından 3 Temmuz 1915 tarihinde yazılan mektuptan).

hareket etmeden istirahat etmesi gereken bazı askerlerin bunu pek dikkate almadığı görülüyordu⁴⁶.

IV. Misyonun Çalışmalara Son Vermesi ve Sağlık Ekibinin Durumu

İstanbul ve Tekirdağ'daki sağlık çalışmaları misyon açısından Nisan-Ekim (1915) ayları arasında sorunsuz bir şekilde devam etmişti. Ancak Ekim ayının ortalarından itibaren misyon içerisinde bazı sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Bunların başında hastanenin giderleri için Almanya'dan gerekli bağışların gelmemesi ve Alman Askerî Misyonunun maddi destekte bulunmamasıydı. Aslında Alman Kızılhaçı ile Protestan Diakonie Birliği (Berlin-Zehlendorf) sağlık personeli desteğinde bulunmuşlardı. Fakat bu yeterli değildi. Yüzlerce yaralı askerın günler süren tedavi ve bakımı külliyetli bir kaynak gerektiriyordu. Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu başlangıçta sadece 100 askerın tedavisiyle ilgilenecek şekilde planlama yapmıştı ancak Çanakkale Cephesi'nde mücadelenin en şiddetli olduğu Mayıs ayı başlarında, yerine göre aynı anda 400 yaralı askerın tedavisiyle ilgilenecek finansal programa uymamıştı. Savaş yaralılarına cephe ve cephe gerisinde yoğun bir sağlık hizmeti veren Hilal-i Ahmer Cemiyetinin de bu dönemde misyona maddi destek sağlaması mümkün değildi⁴⁷.

Diğer bir sorun da misyonun yöneticisi F. Trützscher'in belirtilen ekonomik sorunlar nedeniyle çalışma düzeninin bozulmuş olması ve bazı personelle anlaşmazlık yaşamasıydı. Savaş Bakanlığının yaptığı tahkikat neticesinde Trützscher'in son zamanlarda disiplinsiz hareketlerde bulunduğu, personeline iyi davranmadığı, İstanbul'dan Almanya'ya giderken hiçbir makama bilgi vermediği, misyona ait kaynakları uygun bir şekilde kullanmadığı ve sorumlu olduğu Alman Askerî Misyonuna çalışma raporlarını zamanında iletmediği tespit edilmişti⁴⁸. Bu dönemde İstanbul ve Viyana Alman büyükelçilikleri de Dışişleri Bakanlığına sundukları raporlarda Trützscher hakkında olumsuz değerlendirmelere yer vermişler ve kendisinin kimi zaman İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğine veya Berlin'e⁴⁹, kimi zaman

⁴⁶ Grunwald, "Die Deutsch-Osmanische Sanitätmission", **Leipziger-Illustrierten Zeitung**, s.147; **BArch**, PH 23/104, (88).

⁴⁷ **BArch**, PH 23/104, III a 21308, Konstantinopel, den 29. Oktober 1915, (134).

⁴⁸ **BArch**, PH 23/104, III a 17732/136810, Berlin, den 22. September 1915, (15); III a 186/24/143441, Berlin, den 5. Oktober 1915 (54).

⁴⁹ **BArch**, PH 23/104, III a 18264, Wien, den 28. September 1915, (55).

da Osmanlı makamlarına⁵⁰ tabi olmadığı yönünde ifadeler kullandığını; buna rağmen Trützscher ve ekibinin Nisan (1915) ayının sonlarından itibaren yürüttüğü sağlık hizmetlerinin de değerli olduğunu belirtmişlerdi.

Her ne olursa olsun Sağlık Misyonu, Kasım ayının ortalarına kadar yaklaşık 6-7 aylık süre zarfında İstanbul ve Tekirdağ'da 3.000'e yakın Osmanlı ve Alman yaralı askerine hizmet etmişti. Trützscher'in gayretlerine yakından şahit olan Liman von Sanders Paşa da sağlık çalışmalarının sona erdiği günlerde kendisine bir teşekkür mektubu yazarak 5. Ordu için ortaya koyduğu gayret ve özellikle Çanakkale'de çetin mücadelelerin olduğu esnada yaralanan askere Üsküdar ve Tekirdağ'daki hastanelerde ameliyat ve tedavi olanağı sunduğu için minnet duyduğunu ifade etmişti⁵¹.

F. Trützscher, 30 Ekim 1915 tarihinde İstanbul Alman Büyükelçiliğinden Alman Dışleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta Osmanlı topraklarındaki çalışmaları 15 Kasım'da sona ereceğini resmî olarak belirtmiş⁵² ve hastanenin Osmanlı makamlarına devredilmesi için hazırlıklara başlanması talimatını vermişti. Sağlık Misyonu belirtilen tarihte, 15 Kasım 1915'te, Zeynep Kamil Hastanesini Sahra Sıhhiye Müfettişliğine devretti. Tekirdağ Alman Askerî Hastanesindeki çalışmaları ise bundan birkaç gün önce sona erdirmişti. Zeynep Kamil Hastanesinde Misyon'a ait malzemeleri Beyoğlu'nda hizmet veren Alman Askerî Hastanesine, Tekirdağ Alman Askerî Hastanesindeki malzemeleri de Ağaderesi'nde kurulması düşünülen 100 yatak kapasiteli bir sahra hastanesi için Sahra Sıhhiye İdaresine bağışladı⁵³.

Trützscher'in her iki hastanede görev yapan Alman sağlık personelinden Osmanlı topraklarında göreve devam etmek isteyenlere müsaade edileceğini beyan etmesi üzerine Dr. Aschheim Uzunköprü'de, Dr. Schwalbe, Ağaderesi'ndeki askerî hastanede, Marga von Bonin (kendisiyle birlikte iki hemşire de) Beyoğlu'nda bulunan Alman Askerî Hastanesinde, Bakteriyolog Olga Nissel Harbiye Hastanesinde ve Wegner ise von der Goltz Paşa'nın maiyetinde hizmete devam edeceklerdi. Diakonie'ye mensup olan üç hemşireden ikisi Haydarpaşa Hastanesinde, biri de Beyoğlu'nda Türk subayları için oluşturulan Sağlık Evinde çalışacaktı. Hastanelerin ve

⁵⁰ **BArch**, PH 23/104, III a 18840, Konstantinopel, den 4. Oktober 1915, (57).

⁵¹ **BArch**, PH 23/104, III a 22929, A.H.Q.5. Armee, den 11. November 1915, (142).

⁵² **BArch**, PH 23/104, III a 20654, Konstantinopel, den 30. Oktober 1915, (123).

⁵³ **BArch**, PH 23/104, III a 22929, Konstantinopel, den 26. November 1915, (143).

MUTTALİP ŞİMŞEK

malzemelerin devir iŐleri bitince F. Trüttschler, Almanya'ya dönmek isteyen hemŐirelerle birlikte 26-27 Kasım 1915 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı⁵⁴.

⁵⁴ A.y.

SONUÇ

İstanbul ve Tekirdağ'daki sağlık çalışmalarını 15 Kasım 1915 tarihinde tamamlayan Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu ile ilgili İstanbul Alman Büyükelçiliği tarafından Savaş Bakanlığına gönderilen raporda⁵⁵, misyonun Türk topraklarında önemli bir vazife icra ettiği, Çanakkale Cephesi'ndeki çarpışmalar esnasında Trützscher ve ekibinin yaptığı yardımların büyük fayda sağladığı ve bu sayede Sahra Sıhhiye İdaresi ile Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yükünün bir nebze de olsa hafiflediği beyan edilmişti. Alman ordusunda görevli Yüzbaşı F.— Trützscher tarafından kurulan ve Türk topraklarında yaklaşık 6-7 ay (27 Nisan-15 Kasım 1915) sağlık hizmeti veren Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu bu süre zarfında Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi ve Tekirdağ Alman Askerî Hastanesinde, Gelibolu'da yaralanan 3.000'e yakın Türk ve Alman askerinin tedavisiyle ilgilenmiştir.

Misyon, İstanbul ve Tekirdağ'daki sağlık birimlerinde görevlendireceği hastabakıcı ve hemşire gibi yetişmiş personeli temin etmekte pek sorun yaşamamış ancak cerrahi alanda uzman doktor bulmakta kimi zaman zorlanmıştır. Bu eksikliği de Alman Kızılhaçı tarafından Anadolu'ya gönderilen doktorlarla karşılamaya çalışmıştı (Dr. Colley ve Dr. Gundelfinger). Misyon yöneticisi F. Trützscher'in bu süreçte yaşadığı en büyük sorun yeterli mali desteğin olmamasıydı. Almanya'nın farklı şehirlerinden toplanan bağışlar sağlık çalışmaları için yeterli olmamış ve büyük Alman şirketleri de düzenli bir destekte bulunmadıklarından Misyon, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Diğer yandan gerek Zeynep Kamil Alman Askerî Hastanesi, gerekse Tekirdağ Alman Askerî Hastanesinin ihtiyaç duyduğu sağlık malzemelerinin bir kısmı Hilal-i Ahmer Merkez-i Umûmîsinden talep edilmiş ve cemiyetin İstanbul'daki depolarından gönderilen malzemeler sayesinde bu hastanelerdeki sağlık çalışmaları bir süre rahat bir şekilde yürütülebilmisti.

Netice itibarıyla Alman halkından toplanan bağışlarla kurulan ve Çanakkale'de kara savaşlarının en şiddetli olduğu aylarda Türk ve Alman askerlere sağlık hizmeti sunan Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu üyelerinin bir kısmı “mütevekkil, sabırlı, cesur, metanetli ve daima müteşekkîr” olarak vasıflandırdıkları Türk askerine hizmet etmekten duydukları memnuniyeti dile getirerek Kasım ayının sonlarına doğru İstanbul'dan ayrılmış; aralarında

⁵⁵ **BArch**, PH 23/104, s. III a 22929, Konstantinopol, den 26. November 1915, (143).

MUTTALİP ŞİMŞEK

uzman (cerraĥ) doktorların da bulunduğu hemşire ve hastabakıcıların bir kısmı ise Osmanlı topraklarında kalarak farklı hastanelerde hizmete devam etmiŐilerdir.

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, **Yeni Belgelerin Işığında Hilali Ahmer'den Kızılay'a**, Cilt I, Ankara 2020.

Becker, Helmut, **Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im Türkischen Reich während des Ersten Weltkriegs**, Murken-Altrogge, Herzogenrath 1990.

Bundesarchiv (BArch), PH 23/104, Gouvernements, Festungen und Kommandanturen der Preußischen Armee, 1915-1916.

Deutsche Levante-Zeitung, Band 5.1915, 15/16, Hamburg, den 1. August 1915.

Eckart, Wolfgang U., **Medizin und Krieg Deutschland 194-1918**, Ferdinand Schöning, Paderborn 2014.

Etker, Şeref, Günergün, F., Köşe, A., “Zeynep Kamil Hastanesi'nin Kuruluşu ve Vakfisi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C 5, S 2, 2004, s.1-37.

Gabriel, Richard A., Metz, Karen S., **A History of Military Medicine, From Ancient Times to The Middle Ages**, Band I-II, Greenwood Pres, New York 1992.

Grunwald, Elfriede, “Die Deutsch-Osmanische Sanitätmission”, **Leipziger-Illustrierten Zeitung**, Nr. 3761, Leipzig, den 29. Juli 1915, s.146-147.

Hartmann, Volker, Bettin, Hartmut, Machalett, Gerd, “Armin T. Wegner: Ein Sanitäter der deutschen Armee als Augezeuge und Ankläger des Genozids an den Armeniern im Ersten Weltkrieg”, **Wehrmedizinische Monatschrift**, 60/11, 2016, s.318-326.

<https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali>, Erişim Tarihi: 25.06.2020.

İzgü, Enver, Dikmen, Necati, Evren, Namık, “Türkiye’de İmal Edilen Hidrofil Pamuk ve Cerrahi İpek İpliklerin Kaliteleri Üzerinde Araştırma”, **Ankara Eczacılık Fakültesi Mecmuası**, 5/114 (1975), s.144-170.

Kannengiesser, Hans, **Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915**, Schlieffen Verlag, Berlin 1927.

Kızılay Arşivi (KA), 13/21; 13/26; 13/43; 13/44; 13/49; 13/54; 13/56; 13/61; 13/62; 13/63; 73/54; 73/55; 73/61; 94/10; 111/22; 578/67; 599/26.

Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı, Ed. Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, İstanbul 2018.

Machalett, Gerd, Finke, Ernst-Jürgen, “Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission in Vorderasien 1914-1918”, **Wehrmedizinische Monatschrift**, 59/2015, Heft 8, s.249-253.

Mühlmann, Carl, **Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg**, Koehler&Amelang, Leipzig 1940.

Mühlmann, Carl, **Der Kampf um die Dardanellen 1915**, Druck und Verlag von Gerhard Stalling, Oldenburg İ.D./Berlin 1927.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1918, Yay. Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Yay., Ankara 2013.

Sanders, Otto Liman v., **Fünf Jahre Türkei**, Druck von August Scherl, Berlin 1920.

Stern, Fritz, **Gold und Eisen: Bismarck und sein Bankier Bleichröder**, Verlag C.H. Beck, München 2008.

Trumpener, Ulrich, **Germany and Ottoman Empire 1914-1918**, Princeton University Press, Princeton 1968.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4332/324847.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), 73/69, Lef.3, 15.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela (MV), 244/78.

Uyar, Mesut, “Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 15, S 30, Güz 2019, s.29-84.

EKLER

Ek-1. Zeynep Kamil Hastanesinin faaliyetlerini anlatmak için Trützscher tarafından hazırlanan broşürün kapak sayfası.

(Kaynak: Bundesarchiv, PH 23/104, Bl. nr. 85)

MUTTALİP ŞİMŞEK

Ek-2. Misyon üyelerinden Margot Lewy hakkında Alman Kızıllaçı Genel Sekreteri Ludwig Kimmle tarafından Polis İdaresi'ne gönderilen yazı.

Berlin W. 35, den 26. Aug. 1915

Geschäftsinhaber:
Am Karolinal No. 22. Fernspr.: Amt Nollendorf No. 2105 u. 2168.
Schichtmeisterhaus:
Kgl. Behandlungsg. Hospitalkass., Markgrafenstrasse 28.
Central-Depot:
New-Schlesberg b. Potsdam. Fernspr.: Amt Rosauer No. 82.

Für die Dauer des nächsten Geschäftsjahres
im Herrschaftsbereich No. 26, Leipzigerstr. 3.

No. IV 4518

Es wird gebeten, in der
Tagebuch-Nummer unserer Inschriften anzugeben.

Dem
Herrn Polizeipräsidenten

Polizeipräsident
AMT Nr. 28. 8. 1915 + 8-109.
* Berlin *

3298/3352

Berlin
Alexanderstr. 3/5

teilen wir auf das dortige Schreiben vom 24.d.M
Nr. 3298/3352, P. 15. - ergebnis mit, dass
hier zwar eine Meldung der Krankenschwester
Margot L e w i vom 12. August 1914 vorliegt,
uns Näheres über sie jedoch nicht bekannt ist.
Den seinerseits bei der Central-Melde- und Aus-
kunftsstelle des Roten Kreuzes ausgefüllten An-
meldebogen fügen wir mit der Bitte um Rückgabe
zur gefälligen Kenntnisaahme ergebnis bei.
Berücksichtigung in der Kriegskrankenpflege
hat die p. Lewi durch das Zentralkomitee nicht
gefunden.

Der Vorsitzende
L. Kimmle.

(Kaynak: Bundesarchiv, PH 23/104, Bl. nr. 74)

Ek-3. Tekirdağ (Rodosto) Alman Askerî Hastanesi.

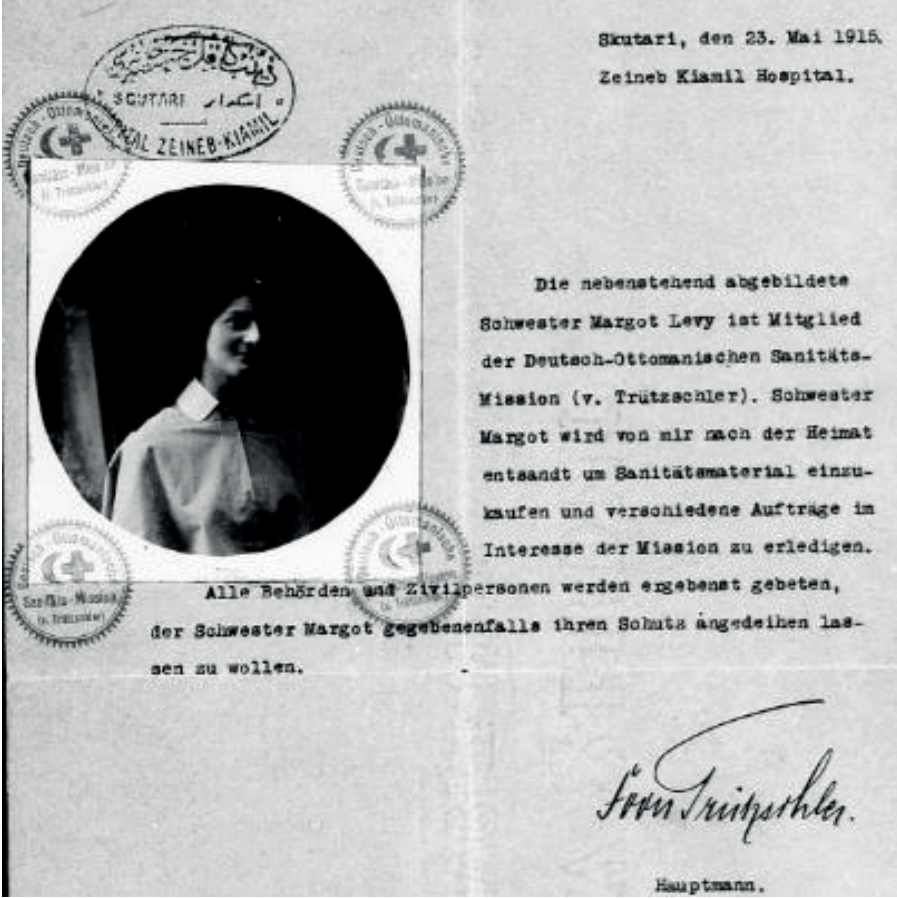
Ek-4. Alman-Osmanlı Sağlık Misyonu tarafından Zeynep Kamil Hastanesi yakınlarındaki bir Ermeni Okulu'nda yürütülen sağlık çalışmaları (Hasta Salonu).

Kaynak (Ek 3-4): Leipziger-Illustrierten Zeitung, Nr. 3761, Leipzig, den 29. Juli 1915, s.146-147.

MUTTALİP ŞİMŞEK

Ek-5. Margot Lewy için Zeynep Kamil Alman Askerî Hastane yönetimi tarafından sağlık malzemesi satın almak amacıyla Almanya'ya gideceğine dair verilen izin belgesi.

(Kaynak: Bundesarchiv, PH 23/104, Bl. nr. 101)